

ОТНОСНО НАВЛИЗАНЕ НА ЧАСТНАТА СЪДЕБНА ЕКСПЕРТИЗА
В ПРАВОРАЗДАВАТЕЛНАТА ДЕЙНОСТ

Ивайла Димитрова

Съдебната експертиза, като способ за събиране и проверка на доказателства, **има ключово значение** за разкриване на обективната истина в наказателния, гражданския и административния процес, осигуряваща справедлив и честен процес чрез привличането на лица, които притежават специални знания от различни области на науката, изкуството и занаятите. Значението на специалните знания за изясняване на фактите по делото се повишава непрекъснато, обусловено от бурния ръст на частните науки и от задълбочане на научните постижения във всички области на човешкото познание.

Съдебната практика показва, че често заключението на вещото лице **влие съществено върху изхода на делото**, което доказва нуждата от квалифицирана помощ от страна на експертите при решаване на разглежданите съдебни казуси.

Безспорно е, че не може да има качествено правосъдие без компетентни, обективни и своевременни съдебни експертизи.

Напоследък все повече придобива актуалност въпросът за навлизане на „частната експертиза“ във водените процеси, като противостояща на съдебната експертиза, назначавана от органите на досъдебното производство и съда. Целта на настоящото изложение е да се акцентира върху **твърде противоречивата** дискусия за внедряване на частната експертиза, доколкото в теорията се обсъждат различни аспекти на приложение във водените наказателни и граждански дела, изказват се аргументирани становища „за“ и „против“ от страна на изявени учени и практики. В тази връзка следва да се обсъди въпросът за предимствата и недостатъците на **частната експертиза** в сравнение със съществуващия към момента способ на доказване – съдебната експертиза, назначавана от компетентните органи.

Демократизирането на правораздавателния процес и последователното прилагане на принципа на състезателното начало в наказателния и гражданския процес налагат да се преосмисли значението на съдебната експертиза като пред-

This report analyzes the advantages and disadvantages of the introduction of private Expert Assessment as a method of evidence in the proceedings. The opinion is being advanced, that the elimination of the monopoly for appointment of an Expert Assessment will lead to a considerable increase of the quality of expert activity and also the quality of the entire jurisdiction. In conclusion the author assumes that the introduction of the private Expert Assessment is one of the preconditions, which shall guarantee a fair proceeding to all citizens, a right established in Art. 6 of the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms.

поставка за разкриване на обективната истина. Това наложи да се създадат гаранции за правилност на експертното заключение, които често са в основата на справедлив и честен процес.

Причините за неудовлетворителното състояние на съдебната експертиза в България са много, но основните са: недостатъчно ефективен подбор на лицата, които се включват в списъците за вещи лица; неефективен контрол върху тяхната дейност, както и отлив на добрите специалисти от съдебната експертиза поради ниското и нередовно заплащане и др.

За изясняване на понятието „частна експертиза“ е необходимо да се установи разликата с традиционно назначаваните експертизи и изискванията към вещите лица, изготвящи заключението по водените дела.

В държавите, принадлежащи към континенталната правна система, експертът се назначава от компетентните органи служебно (*ex officio*) и единствено те преценяват неговата компетентност, определят задачите по възложената експертиза, както и възнаграждението на вещото лице. За континенталния модел, към който принадлежи и България, е характерно, че експертът получава права и легитимност от досъдебните органи и съда, действайки като техен помощник, с цел изследване на определени обекти или други обстоя-

¹Вж. Цанков, П., Ангелова, А. Обща теория и организация на съдебната експертиза в Република България. С., 2013, с. 99–104.

телства, свързани с изясняването на някои обстоятелства от предмета на доказване, за които са необходими специални (научни) знания, с каквито компетентният орган не разполага.²

В англо-саксонската правна система съдебните експерти се разглеждат като **особен вид свидетели**, „вещи свидетели“ („expert witnesses“). Съдът допуска извършването на съдебна експертиза по искане на някоя от страните в съдебния процес, като тежестта за намирането и привличането на експерт и цялостното регулиране на отношенията с него, в това число и заплащането на възнаграждение, е **предмет на договаряне** между експерта и ангажиращата го заинтересована страна в процеса. Експертните заключения се разглеждат и оценяват в контекста на другите представени от страните доказателства, т.е. налице е истинско „състезание“ на експертизи, противопоставяне между различаващи се заключения или мнения на авторитетни специалисти в областта на науката, техниката или изкуството.

Редица държави допускат съчетаването на двата модела по отношение регламентацията на експертизите – в съдебния процес се приемат както експертизи, възложени от съда, така и такива, разработени по инициатива и възлагане на някоя от страните (Швеция и Холандия).

В исторически план **взаимодействието** между магистрата и експерта е преминало през различни етапи (модели): от *отхвърляне на експертите от съдиите*, при което основният принцип е „върховенство на съдията“, през *пълен пренос (делегиране) на съдебен авторитет в полза на експертите*, при който основният принцип е „върховенство на експерта“, до *споделяне на отговорностите според компетентността*, при което принципът е: „експертът обяснява, съдът решава“. Днес като че ли законът и практиката са се ориентирали към баланса на третия модел.³

Понятието „частна експертиза“ може да се разглежда в няколко аспекта:

- относно извършването **£** от специалисти, невключени в утвърдените списъци за вещи лица;
- относно извършването **£** по инициатива, възлагане и за сметка на страните в процеса без съответен акт за назначаването **£** от досъдебните органи, съда или административния орган;
- относно привличането по инициатива на страната на специалист, който да участва при разпита на вещото лице по изготвената съдебна експертиза, както и да дава становище относно

научната обосновааност и достоверност на експертното заключение.

Законодателството ни по отношение на съдебната експертиза е базирано върху изходните постулати на континенталната правна система – съдебният експерт се избира от компетентния орган, като за целта се изготвят и утвърждават примерни списъци на специалисти в различни области на знанието. Съдебната практика е категорична, че писмено изразените мнения на специалисти („частни експертизи“) не съставляват писмени или веществени доказателства и не могат да бъдат обект на преценка от съда, заедно с другите доказателства, защото са създадени по извънпроцесуален ред.⁴

В теорията и практиката се застъпва становището, че когато експертизата не е възложена от компетентен орган, писменото заключение на даден специалист се явява частен свидетелстващ документ, доколкото липсва качеството „длъжностно лице“ на изготвилите го.⁵

С подобни теоретични аргументи се мотивират и отказите на компетентните органи да допуснат заверени източници от специализирана литература, както и писмени становища на специалисти, целящи да установят разминаване между изводите на вещите лица по изготвената експертиза и актуалните постижения в конкретната научна област.

Съгласно чл. 396, ал. 1, от Закона за съдебната власт вещо лице се назначава от органа, който възлага експертизата, от съответния списък на специалисти, утвърдени за вещи лица. Само при необходимост, и по правило като изключение, за вещо лице може да се назначи специалист, който не е включен в съответния списък (чл. 396, ал. 2, от ЗСВ).

Подобна е и разпоредбата на чл. 3, ал. 3, от Наредба № 10 за съдебните и арбитражните експертизи (обн. ДВ, бр. 93 от 29.11.1983 г.), съгласно която когато няма съответен специалист при държавни учреждения, ведомства, народни съвети, обществени организации или научни институти, органът, който назначава експертизата, може да възложи извършването **£** на частно лице-експерт, освен ако съответният закон забранява назначаването на частни лица. Макар че посочената разпоредба си служи с понятието „частно лице-експерт“, в случая не става дума за частна експертиза, а за извънведомствения характер на извършваната експертиза.

² Вж. Герджиков, Л. Къде сме ние? <http://www.sefita.org>, м. март 2012 г.

³ Вж. Ставру, С. Цит. съч. <http://challengingthelaw.com/medicinskopravo/sadebna-ekspertiza>, 16.06.2013.

⁴ Вж. Решение № 782/19.12.1995 г. на ВКС, П н.о.

⁵ Вж. Цанков, П. За така наречените частни експертизи в наказателния процес. Сп. Български счетоводител, бр. 5, 2003.

Съгласно действащата нормативна уредба (чл. 13 от Наредба №3/2012 г. за вписването, квалификацията и възнагражденията на вещите лица) изискванията към вещите лица, включени в утвърдените списъци към съответните съдебни райони на окръжните и административните съдилища и назначавани от компетентните органи за изготвяне на експертиза, са следните:

- дееспособност;
- завършено професионално образование и притежаване на съответните специални научни знания в областта на определен вид съдебна експертиза;
- най-малко 5 години стаж по специалността;
- да не е осъждано за престъпление от общ характер;
- да не е лишено от право да упражнява професия или дейност;
- да не осъществява функции по правораздаване в системата на съдебната власт;
- да има разрешение за постоянно пребиваване в Република България, ако лицето е чужд гражданин.

На база представени документи за съответствие с горните условия Комисията по чл. 19 от Наредбата утвърждава кандидатите за вещи лица, чийто правен статут на специалисти, на които се възлага изготвяне на експертно заключение, не може да се оспори. Прави впечатление, че както при съставянето, така и при утвърждаването на тези списъци, у нас не участват съдебни експерти, доказали своята компетентност и имащи значителен опит в областта на съдебното експертизиране, нито представители на академичните среди. Списъците се изготвят въз основа на подадена молба от лицето, с декларирани чрез приложени документи професионална квалификация и опит. За вписване в списъците за вещи лица не се проверват реалните качества на кандидатите, не се изискват референции от работодателите им, не се провеждат изпити, не се обсъжда как са поддържали квалификацията си и с каква конкретна дейност се е формирал исканият петгодишен стаж.⁶

Системата за подбор на вещите лица е такава, че на практика Комисията няма реална представа, нито компетентност да прецени техния професионален статут, нивото на тяхната квалификация и начините, по които вещите лица са поддържали тази своя квалификация на експертно ниво. Освен това едно лице може да **има формално дълъг стаж** като вещо лице, **без да е изготвило нито една експертиза** или пък изготвяните от него

експертизи да са били **некачествени** – очевидно е, че въпросната Комисия **не може** да се съобрази с това, тъй като не разполага с подобна информация.

На практика Комисията се превръща само в **един формален орган**, който **разглежда подадените заявления и документи** за включване в списъците само **от външна страна** и **няма** никакви контролни функции и компетентност по извършването на **подбора на кандидатите за вещи лица**.

Именно измежду включените в горните списъци вещи лица (по съдебни райони) компетентният орган избира лицето, което ще извърши съответната експертиза, определя срока за изготвянето ѝ, както и възнаграждението на експерта.

В тази връзка основателно се повдига въпросът, дали навлизането на частната експертиза **би преодоляло посочените недостатъци** и дали би било **гаранция за качеството на експертната дейност**, а оттам и на правилността на постановените съдебни актове.

Безспорно е, че заключението на вещото лице оказва съществено влияние върху крайния изход на делото поради особената си позиция в доказателствения материал по него. Това е така, защото компетентният орган не разполага със специалните знания за решаване на дадения въпрос и не е в състояние реално да оцени качеството на експертната. Липсата на възможност за назначаване (изслушване) на конкурентна експертиза, невъзможността за участниците в съдебните производства да подават оплаквания или сигнали срещу вещите лица, както и неадекватното заплащане подхранват установените корупционни практики в областта на изготвянето и представянето на експертните заключения.

Предвид на изложеното, основателно може да се предположи, че въвеждането на института на частната експертиза ще доведе **до намаляване на корупционния риск и преодоляване на част от недостатъците**, съществуващи към момента в областта на експертната дейност. Следва да се подчертае, че сред възможностите за ограничаване на корупцията в съдебната експертна дейност са **либерализирането на режима за назначаване на вещите лица, както и стимулирането на професионалната конкуренция между експертите**.

На съвременния етап на използване на специалните знания в областта на правораздаването конкуренцията между експертите е не само възможна, но и необходима, тъй като се явява реална гаранция за защита на правата и интересите на страните на основата на достиженията на научното знание.

⁶ Вж. Рачев, И. Съдебните експерти – вещи в занаята или „пчелички“ на повикване. Цит. ст. в-к „Строител“, 01.10.2012 г.

Основателен аргумент против въвеждането на частните експертизи у нас е пренасянето на извънпроцесното икономическо неравенство между страните в областта на **разрешаването на правни спорове**. Логично е да се предположи, че страната с повече финансови ресурси ще има възможността да ангажира по-квалифициран експерт, съответно заплащайки му високо възнаграждение, като по този начин ще предопредели изхода на делото. Наистина справедливостта на процеса налага гарантиране на равенство на страните при упражняване на техните процесуални права. Но няма посоченият принцип ограничаване икономически по-силната страна да ангажира и по-квалифициран защитник/повереник, съответно заплащайки му по-висок хонорар? Нима и към момента **може да се отрече нелегитимно въздействие** върху решението и становището на вещото лице, осъществявано под натиска на заинтересовани лица и групи, разполагащи с големи финансови възможности и влияние? Още повече на фона на нормативно определеното възнаграждение на вещото лице от 5 лв. за отработен час, което очевидно **не съответства на висококвалифицирания труд на експерта**.

Против навлизането на частната експертиза се изтъква и фактът, че това неминуемо ще доведе до **оскъпяване** на правораздавателния процес за сметка на осъдената страна, респ. бюджета. Но привличането на висококвалифицирани вещи лица, чийто труд е съответно добре заплатен, **ще намали** безконтролното назначаване на експертизи по очевидно ясни въпроси. До процесуална икономия на време и средства ще доведе и липсата на основания за разточително назначаване на допълнителна или повторна експертиза, доколкото изготвената първоначална експертиза няма да страда в същата степен от пороци. Гаранция за качеството на първоначалната експертиза ще се явява изготвянето ѝ от висококвалифициран професионалист, неговият научен авторитет и опит в изготвянето на експертни заключения по поставените въпроси.

Опасенията против въвеждането на частната експертиза се свързват и със **забавяне** на правораздавателната дейност, доколкото страните ще имат възможност необосновано да искат (представят) конкурентно експертно изследване при решаване на същите задачи. Без да коментираме „бързината“ на процеса понастоящем и съществуването на други процесуални възможности за злоупотреба с права и протакане на производството, регламентирането на частната експертиза **ще намали** в голяма степен **основанията за обжалване** на постановения съдебен акт, доколкото той е бил мотивиран от прилагането на спе-

циални научни знания за разкриване на обективната истина.

Мотивите за **пристрастност, зависимост и обвързаност** на частния експерт със страната, която го е ангажира и платила възнаграждението му, се изтъкват от противниците на частната експертиза като индикация за неправилно и предубедено заключение. Но вещото лице, без значение дали е наето от страната или назначено от компетентните органи, основава своите изводи на база на използване на съвременни специални знания, научно обосновани методи и средства, позоваване на най-новите достижения и открития в развитието на частните науки. А конкретното ниво на научните постижения в определена област на знанието е обективна даденост и лесно подлежи на установяване. Оценката на научната обоснованост на експертната методика и правилното ѝ използване за решаване на поставената задача не е в компетентността на назначаващия орган, тъй като той не притежава специални знания в тази област на знанието, към която се отнася експертното изследване.

Налага се изводът, че единствената възможност за проверка на научната обоснованост и достоверност на експертното заключение е **реалната състезателност между експертизи – истински научен спор между вещи лица, а не между вещи лица и лаици**. Това може да се постигне чрез средствата на частната експертиза – правото на страната да доказва твърденията си с експертни заключения, изготвени от избран от нея специалист, а съдът да преценява дали изводите в тях са обосновани и правилни. По този начин най-пълно ще се гарантират декларираните в процесуалните кодекси принципи на състезателност и разкриване на обективната истина.⁷

Отпадането на монопола при назначаването на експертиза ще доведе до значително **повишаване на качеството** на експертната дейност, а следователно и **качеството на правосъдието като цяло**. Логично е да се предположи, че за изготвяне на експертизи ще бъдат ангажирани

⁷ Вж. Цонков, Ив. Възможностите на защита във връзка с експертизите в наказателния процес на Република България и изискванията на чл. 6 от Европейската конвенция за защита на правата на човека и основните свободи. Сп. „Правата на човека“, бр. 2 от 2006 г., с. 7–24, който пише, че: „Осъзнавайки реалното си положение и възможности в спор с експерти, както и възможността да изпаднат в конфузно положение с неадекватни тези и въпроси, субектите по защитата често си поставят само една цел: да се доберат до включване на доверен експерт в допълнителната или повторна експертиза. Формално право на това те нямат (особено при традиционно негативното отношение у нас към т.нар. „състезателни експертизи“), но няма и законова забрана да се включи посоченото от тях вещо лице. Ясен е корупционният потенциал на една такава ситуация.“

наистина вещи и компетентни лица, чийто професионален авторитет не буди съмнение и чиито знания са на **съвременно** научно равнище.⁸

Както е посочила съдебната практика, компетентността на експертите се определя **не от местоработата** им (специализиран институт, ведомство), а **от индивидуалното ниво на техните професионални знания** и опит.⁹

Реалната конкуренция между експертите ще позволи естествено да **отпаднат** от тази дейност лица с недостатъчно професионален опит или такива, които не поддържат постоянно високата си подготовка и квалификация или не спазват процесуалните срокове за изготвяне на заключението. Гаранция за това ще е по-рядкото ангажиране с изготвяне на експертизи на лица, чието заключение не е било прието като доказателствено средство поради неправилност или необоснованост.

Следва да се подчертае, че задължението на вещото лице да бъде добросъвестно и обективно и да изготви научнообосновано експертно заключение по даден въпрос **не зависи** от това, кой плаща вознаграждението за неговия труд. Експертът изследва даден проблем от гледна точка на своите специални знания, използвайки съвременните научни методи и средства за решаването му. **Нивото на научните знания е обективна даденост към конкретен исторически момент, а не субективно възприятие.** Изготвянето на неправилни и необосновани заключения, опровергани в процеса от друг експерт, неминуемо ще се отрази на професионалния авторитет и научна репутация на вещото лице. Освен това рискът от търсене на имуществена отговорност (на договорно основание), на фона на хипотетичната наказателна отговорност, би действал дисциплиниращо срещу т.нар. „**експертен произвол**” на неправилни заключения.

Разглеждането на всички аспекти на частната експертиза и специфичните детайли по повод прилагането £ в правораздавателната дейност излиза извън предмета на настоящото изложение. Към момента **няма необходимата нормативна и материална основа** за развитие на частната експертиза, въпреки доказаната нужда от нея за ефективно правораздаване. Напълно споделяме извода, че следва да се създадат условия, улесняващи развитието на посочената експертиза, както и система от изисквания, които да гарантират

нужното £ научно, методическо и материално-техническото равнище.¹⁰

С оглед на хармонизиране на вътрешното ни законодателство с европейските стандарти, следва да се има предвид, че „експертизирането е дейност с характера на доставка на услуга” (Решение по т.1 на ЕСПЧ по съединени дела № С – 372/09 и С – 373/09) и в съответствие с Директива 2006/123/ЕО на Европейския парламент се осъществява с икономически интерес и срещу вознаграждение, което се определя според общоприетите икономически подходи за ценообразуване.¹¹

Някои конкретни предложения за нормативното £ регламентиране de lege ferenda могат да бъдат формулирани в следните насоки:

- възприемане на дуалистичния принцип в съдебния процес да се приемат както експертизи, възложени от съда, така и такива, разработени по инициатива и възлагане на някоя от страните;

- доказателствената сила на експертното заключение да не зависи от субекта, назначил експертизата (органите на досъдебното производство, съда или страната), а неговата обоснованост и правилност да се обсъжда от компетентния орган наред с другите събрани доказателства;

- с оглед равния достъп на лицата до правосъдие да се предвиди възможността страната, която отговаря на условията на чл. 22 от Закона за правната помощ (обн. ДВ, бр. 79 от 4.10.2005 г., в сила от 01.01.2006 г.) и която поиска това, да има право на безплатно възлагане на частна експертиза за сметка на бюджета.

Съобразяване на спецификата на наказателния, гражданския и административния процес при съответно регламентиране на частната експертиза, както и детайлно прецизиране на нормите, регулиращи експертната дейност в съответното производство, е предмет на по-широко и задълбочено изследване.

Все пак, без претенции за изчерпателност и прецизност във формулировката, можем да посочим някои конкретни предложения de lege ferenda, относими към частната експертна дейност в процеса на доказване в съответните производства.

Очевидно е, че в наказателното производство регламентирането на частната експертиза трябва

⁸ В теорията се аргументира необходимостта в бъдеще да се изискват “*съвременни професионални знания*”, а не просто “*специални знания*” – вж по този въпрос Цанков, П., Кунчев, Й. Съдебни експертизи. Обща част. С., Ромина, 2005, с. 45–46.

⁹ Вж. Решение № 394/ 19.12.1990 г. на ВС.

¹⁰ Вж. Цеков, Ц. и др. Цит. съч., с. 40, 71.

¹¹ Не се спори в страните от ЕС относно характера на съдебната експертиза – че следва да се разглежда като услуга, и „...обстоятелството, че вещото лице изпълнява задачата си само ако е назначено от съд, който определя параметрите £, не създава същностна разлика между тази функция и класическите договорни отношения в областта на доставките на услуги”. Решение на ЕСПЧ по съединени дела № С – 372/09 и С – 373/09, цит. по Герджиков, Л. Къде сме ние? 2012, www.sefita.org.

да се съобрази с тайната на разследването и служебното начало. Действието на посочените начала в досъдебното производство обаче не трябва да влиза в противоречие с прокламираното **право на защита** на обвиняемия, както и с принципа на дирене на **обективната истина**. В тази връзка обвиняемият трябва да бъде запознат с постановлението за назначаване на експертиза, като му се даде възможността да ползва помощта на избрано от него вещо лице, фигуриращо в съответния списък на утвърдените за вещи лица специалисти. Ангажираният от обвиняемия или от неговия защитник **частен експерт** следва да има правото **да участва във формулирането на задачите** по назначената от компетентния орган експертиза, **да прави искания, бележки и възражения**, както и **да участва** при провеждането на експертизата. Относно присъствието на експерта на защитата при експертното изследване, за това следва да има разрешение на органа на досъдебното производство и при положение, че няма да се затрудни разследването. Несъмнено **своевременно констатираните непълноти, грешки или противоречия в експертното заключение** от привлечения от обвиняемия частен експерт ще подпомогнат разкриването на обективната истина, пестейки процесуално време, сили и средства. По този начин, на полето на специалните знания, реално **ще се гарантира** правото на защита по повдигнатите обвинения.

В съдебната фаза на наказателното производство следва подсъдимият, съответно неговият защитник, да имат правото да представят експертни заключения, изготвени от включени в списъците правоспособни експерти, които да се приемат като доказателствено средство по делото, ако са относими към предмета на доказване. **Конкуренцията** между експертни становища, **аргументирано обосновани** в един публичен съдебен процес, несъмнено ще подпомогне решаващия орган да постанови правилен съдебен акт.

В гражданското производство, където действат диспозитивното начало и принципът на състезателност, всяка от страните е длъжна да установи фактите, на които основава своите искания или възражения, съответно извлича изгодни

за себе си правни последици. Следва да се регламентира правото страните да доказват твърденията си чрез **представяне на частни експертни заключения**, наред със соченето на други доказателства по делото. Представената частна експертиза да подлежи на оспорване от другата страна по отношение на нейната допустимост и относимост към спора, а съдът да се произнася по основателността на съображенията, съответно да я включи или не към доказателствения материал по делото. По искане на противната страна или по указание на съда, частният експерт **да е длъжен** да се яви в съдебно заседание, когато се налага да бъде разпитан във връзка с даденото заключение.

Направените предложения не изчерпват всички процесуални въпроси, които ще трябва да намерят своето решение при допускането на частната експертиза в съответните процеси. Във всички случаи, независимо от субекта, назначил или възложил експертното изследване, то следва да се извърши от специалист, **включен** в списъците на вещите лица и получил съответната **правоспособност** за експертна дейност при строго спазване на изискванията за висока професионална компетентност и притежаване на съвременни научни знания. Това ще е достатъчна **гарантия** за качеството на експертното заключение, съответно за правилността на постановения съдебен акт.

В заключение трябва да се подчертае, че въвеждането на частната експертиза е една от предпоставките, гарантираща правото на гражданите на справедлив съдебен процес, установено в чл. 6 от Европейската конвенция за защита на правата на човека и основните свободи. Това е така, защото истинският потребител на експертизата не е само съответният компетентен орган, а обществото като цяло чрез нуждата от законност, справедливост и удовлетвореност от праворазаването.

За контакти:

ас. Ивайла Господинова Димитрова
Икономически университет – Варна
Катедра „Правни науки”